

**УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У СВІТЛІ
ДЕКЛАРАЦІЙ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ**

У конституційних актах різних держав взаємини держави і церкви регулюються або через проголошення принципу відділення церкви від держави, або шляхом збереження певного державно-національного віросповідання як домінуючого. Дослідники вказують на два принципи відділення церкви від держави — англо-американський і європейський. У першому випадку мається на увазі поліконфесійний устрій релігійного життя в країні, де панує принцип свободи і незалежності всіх релігійних громад. Держава стосовно них зберігає нейтралітет. У другому випадку мова йде про наслідки антицерковної боротьби, коли держава відкрито проводить антирелігійну ідеологію, аж до організації гонінь на церкву.

Особливим засобом урегулювання державно-церковних відносин є проголошення певного статусу традиційного віросповідання абсолютної більшості населення тієї чи іншої країни, так званої державної церковності (Велика Британія, Швеція, Данія, Фінляндія та ін.). Існують країни, у яких функціонують кілька державних церков (у Німеччині — католицька і євангельська; у Фінляндії — лютеранська і православна).

Православна церква як інститут однієї з найбільших гілок християнства має статус:

- державної церкви (Греція, Фінляндія);
- національного віросповідання (Румунія, Болгарія й ін.);
- релігії національної більшості (Росія);
- національно-релігійної конфесії меншості (США, Польща, Сирія й ін.);

У сучасній Україні статус церкви повністю ще не визначено, однак церква та духовництво відіграють занадто велику роль у житті молоді держави. Тому це питання досі залишається актуальним. Думки з приводу церковно-державної взаємодії і в середовищі політиків, і в середовищі релігієзнавців, і в середовищі парламентарів істотно різняться. Відповідно до нині існуючого законодавства (Кон-

ституції, Закону України “Про свободу совісті і релігійних організацій”, інших правових актів, що констатують свободу віросповідання) проголошуються наступні принципи церковно-державних взаємовідносин:

- Україна є світською державою: церква функціонує окремо від держави, а школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова (ст. 35 Конституції України);

- кожному громадянину України гарантується право на свободу совісті, а також кожна людина має право обирати обряди богослужіння рідною мовою, сповідати будь-яку релігію певним чином, якщо це не суперечить законам України, не принижує гідності українського народу і громадян інших національностей, не шкодить здоров’ю людей, соціальній стабільності і безпеці держави;

- держава не втручається в здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій;

- церква існує поза політикою. Однак священнослужителі і віруючі мають право на участь у політичному житті суспільства на рівні з усіма громадянами. Усі віруючі рівні перед законом і мають рівні права на захист закону (із “Закону про свободу совісті і релігійних організацій”);

- усі релігійні конфесії в Україні мають рівні права; неприпустимі силові заходи в рішенні міжконфесійних проблем (Меморандум про неприпущення силових дій у міжконфесійних конфліктах, липень 1997 р.).

У випадках, не передбачених українським законодавством, у статті 32 “Закону про свободу совісті і релігійних організацій” є посилання на пряму дію міжнародних прав: “Якщо міжнародним договором, у якому бере участь Україна, встановлені інші правила... використовуються правила міжнародного договору” [1]. Декларується, що права українських віруючих забезпечуються також правилами міжнародної співдружності.

Проблема полягає в тому, що поряд із позитивними змінами, принесеними законодавством до соціально-політичного та релігійного життя держави (скасуванням нормативних і відомчих актів попередніх років про релігійні культу, що передбачали безліч обмежень на сповідання релігії і діяльність релігійних організацій; від-

новлення віруючих у всіх громадянських правах; одержання церквами широких можливостей для пропаганди релігії, а так само, для участі в соціальному служінні суспільству) в Україні останніх років неефективно діють механізми забезпечення конституційних гарантій щодо свободи совісті і, особливо, відокремлення церкви від держави. Як приклад розглянемо статтю 5 “Закону про свободу совісті і релігійних організацій”.

<i>ГАРАНТІЇ – ДЕКЛАРАЦІЇ</i>	<i>РЕАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ</i>
– в Україні здійснення державної політики в області релігії і церкви належить винятково до компетенції України.	– Український церковний конфлікт поширюється далеко за межі держави. В нього виявилися втягненими релігійно-політичні кола Константинополя, Рима, Москви, США. У силу високого рівня політизації релігійного фактора в країні, неможливо заперечувати вплив зовнішньополітичних факторів на здійснення державної політики у сфері релігії.
– Церква (релігійні організації) в Україні відділені від держави.	– Відділення церкви від держави передбачає в першу чергу абсолютне невтручання одного інституту в справи іншого. Однак ряд факторів (таких як виникнення неканонічної політизованої церковної структури УПЦ-КП, створення партій конфесійно позначених – ХДПУ, РХП, ПМУ, УХДПУ, ХНС, інструментальне використання релігійних елементів у передвиборній практиці, створення депутатських об'єднань на користь тієї чи іншої конфесії; мілітаризація охоронних структур церкви; залучення глав церков для легітимації дій політичної еліти та ін.) суперечать цьому положенню закону.

<i>ГАРАНТІЇ – ДЕКЛАРАЦІЇ</i>	<i>РЕАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ</i>
<p>– Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин релігійного і світського плюралізму і поваги між громадянами, що сповідають релігію чи не сповідають її... приймає до відома і поважає традиції і внутрішній стан релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.</p>	<p>– Численні проблеми з приводу розподілу культових приміщень, невирішені питання церковної власності і права не дозволяють стверджувати про повну реалізацію даного пункту закону. Часто при передачі культових споруджень (чи предметів) одна з конфліктуючих сторін з об'єктивних причин виявляється в збитку. Церковний розкол не дозволяє враховувати одночасно законні інтереси всіх конфліктуючих сторін.</p>
<p>– Держава не втручається в здійснювану в рамках закону діяльність релігійних організацій. Не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за принципом ставлення до релігії.</p>	<p>– Присутність загонів УНСО, міліції при актах передачі храмових споруд, а також виділення великих сум грошей із державних фондів на реставрацію православних храмів свідчать про порушення цього положення.</p>
<p>– Релігійні організації не виконують державних функцій.</p>	<p>– Через те, що нами церква досліджується як політичний суб'єкт, вказівка на ряд політичних (державних) функцій церкви в сучасному українському суспільстві підтверджує розрив декларованого положення і дійсності. Здійснення цих функцій стало можливим:</p> <p>а) через утручання деяких церков у вирішення внутрішньодержавних питань (таких як національне відродження; шляхи і форми його реалізації; передвиборна боротьба; легітимація певних політичних сил; створення ідеологічних конструкцій і т.п.)</p> <p>б) через утручання багатьох релігійних організацій у зовнішньополітичну діяльність держави (а саме, участь у соціально-політичних миротворчих програмах, духовно-ідеологічна підтримка збройних сил країни; оцінка (позитивна чи негативна) дій правлячої еліти на міжнародній арені і т. д.)</p>

Розрив декларованого і реального в сучасних церковно-державних відносинах в Україні може бути пояснений низкою історичних причин, серед яких варто виділити такі, як:

- складна історико-політична ситуація, іменована нами як передішний період і яка спричинила суттєві трансформаційні процеси в житті суспільства;

- відсутність ідеологічного оформлення змін, що відбуваються в соціумі (точніше наявність ціннісно-мотиваційної кризи в суспільній свідомості);

- політизація та інструменталізація релігійного фактора в сучасному суспільстві;

- відсутність в Україні повноважних контрольних інститутів, які б могли відслідковувати виконання органами влади конституційних гарантій свободи совісті;

- наявність недоробок у самій законодавчій базі;

- “патологічний” плюралізм як церковних, так і політичних інтересів і сил, що посилює дезінтеграцію суспільних устремлінь.

Суттєвий штрих. На тлі перерахованих вище причин особливо слід виділити межі між декларованим і реальним у діях самої церкви. Ці межі виникають на стику церковних і політичних (державних) інтересів. У своїх дослідженнях Шарль Журне відзначав: “Новий Завіт зримо затверджує подвійність церкви, невидимого Надприродного суспільства, і Держави, видимого мирського суспільства. Він визначає абсолютне верховенство церкви і робить повагу мученикам..”, але він же і “визнає провіденціальну роль Кесаря: іншими словами, віддати Кесарю Кесарево. Здійснення політичних дій показується у святого Павла не як індиферентне, але як запропоноване совістю, і як безпосередньо і специфічно залежне від мирського рангу, однак опосередковано в кінцевому рахунку духовним рангом і царством Божим” [2, С. 37-38]. Тобто подвійність проблеми “Царств” — Церкви і Держави починає проглядатися вже в Новому Завіті і, безумовно, позначається не тільки на ставленні держави до церкви, але і навпаки, церкви до держави.

Наприклад, із приводу головного політичного інтересу — влади, церква декларує нейтральність стосовно “різних форм влади” — один із найбільш важливих принципів, що часто порушується церк-

вою. Церква часто виступає однією із складових процесу легітимації політичної влади; хоча, так само досить розповсюдженою є не тільки духовна підтримка влади, але й фінансова підтримка тих чи інших політичних програм. Так УПЦ благословила на виборну боротьбу за мандат депутата Верховної Ради України єпископа Вишгородського, намісника Києво-Печерської Лаври, Владика Павла (Лебеда), який у передвиборний період у газеті “Голос України” № 48 (1798) від 13 березня 1998р. заявив: “За бажанням кожний може детально ознайомитися з програмою, що я відстоюю. Вона в мене загальна з Партією регіонального відродження України, що заявлена у виборному бюлетені за № 2...”. Тобто священник, який кілька років очолював найвеличнішу в східнослов’янській культурі релігійну святиню, виступає з відкритою підтримкою конкретної політичної сили, точніше “від імені цієї сили”. Більше того, за його думкою, “Українська Православна церква, не порушивши в жодному пункті жоден церковний канон, знаходиться в стані переслідувань і гонінь і вимагає захисту” [3], тому Владика Павло планував через ряд політичних дій спробувати вирішити суто церковно-канонічні проблеми.

Приблизно в тому ж напрямку діють конфесійно-політичні об’єднання християнського, мусульманського та інших напрямків, що на думку фахівців “не знайшли свого місця на політичній карті України, не знайшли своєї ніші в політичному житті українського народу. Вони не знайшли у своїй діяльності свій особливий, неповторний політичний зміст, не стали ні певними політичними одиницями, ні навколо релігійними утвореннями” [4, С. 22]. Цей факт зайвий раз стверджує бажання більшості віруючих не змішувати релігійні переваги з вірою. І цей же факт, на наш погляд, сприяє виникненню і збільшенню в Україні прошарку так званих “неконфесійних” віруючих, тобто тих, хто вірить у Бога, але не причислює себе ні до якої конфесії (відповідно до інформаційних джерел УЦЕП, “неконфесійні” віруючі складають сьогодні близько 68% від числа усіх віруючих респондентів).

Вищі ієрархи всіх українських церков (УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ) декларують своє прагнення і підкреслюють необхідність об’єднання в єдину Українську Помісну церкву, однак конкретних заходів для цього практично жодна з них не робить.

Дослідниками поки що не висловлюється однозначної думки з приводу реальності возз'єднання церков у найближчому для огляду майбутньому. У літературі з цього питання частіше зустрічаються вказівки на причини, що перешкоджають возз'єднанню, серед них:

– “непримиренна ворожнеча між їхніми лідерами і їхні особисті амбіції” — точка зору В. Скачко (але ж церква декларує євангельське “полюби ворога свого”);

– “християнське відродження не набуло необхідного масштабу і глибини” — точка зору М. Кирюшка і М. Рибачука;

– плюралізм ідеологій (у тому числі і релігійних — примітка автора) “які формуються заради досягнення політичних цілей і влади, а не заради майбутнього українського народу” — думка Т. Хміля;

– на наявність історичних і етнонаціональних (крім релігійних і політичних) причин протистояння, вказує у своїх дослідженнях Шуби;

– “правовий нігілізм в українському суспільстві, нездатність держави на всіх рівнях і в усіх сферах життя забезпечити безумовне верховенство Закону” як одну зі сторін даної проблеми виявляє у своїх дослідженнях В. Єленський;

– “підтримка частиною духівництва і віруючих церковної політики Московського патріархату” унеможливує реалізацію ідеї об'єднання українських церков, на думку О. Уткіна;

Словом, деклароване возз'єднання аж ніяк не в'яжеться із реальним станом справ. Церквою порушуються також багато інших (особливо моральних) декларацій, таких як:

– “не вбий” — криваві конфлікти в боротьбі за храми;

– “не бреші” — скільки бруду тільки навколо однієї фігури Філарета;

– “не кради” — претензії на чуже церковне майно з боку новостворених церков тощо.

Можна сказати, що відстань між декларованим і реальним у рамках самої церкви в значній мірі визначає межі декларованого і реального в церковно-державних відносинах.

Звідси проглядаються завдання, що постали перед кожною з існуючих конфесій в Україні з приводу вирішення конкретних конфліктних ситуацій, що виникають між ними:

1. Адміністративна консолідація, що включає в себе цілісність церковної організації на її канонічній території, що потребує вироблення нової, максимально ефективної єпархіальної структури для деяких релігійних суб'єктів.

2. Духовна консолідація церков, що належать до однієї конфесії на основі єдиних традицій, канонічних принципів і мови.

3. Становлення оптимальних і здорових церковно-державних відносин через визначення сфер взаємодії, установлення меж взаємовпливу, закріплених у законодавчому порядку.

4. Обговорення норм і принципів міжконфесійних відносин у рамках самих конфесій з урахуванням інтересів інших конфесій, дотриманням субординації і політики невтручання у внутрішні справи релігійних організацій.

5. Знаходження гідного статусу на міжнародній арені та в системі міжцерковних відносин.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що проблем у сучасному релігійному житті українського суспільства набагато більше, ніж пропозицій щодо їх вирішення. Серед зазначених причин богословсько-канонічного, історичного, культурно-духовного, політичного і соціального характеру, особливо варто підкреслити недосконалість самого “Закону про свободу совісті і релігійних організацій”, що не відповідає реаліям сьогоденних декларативних заяв. Для вдосконалення даного закону необхідне обговорення, крім основних, також ще цілої низки прикладних питань. Наприклад, таких як: “релігійне життя України і національні інтереси”, “свобода проявів релігійної особистості: межі дозволеного і недозволеного”, “етика міжконфесійних відносин”, “основи інституту військового духівництва в Україні”, “системно-посередницька модель державно-церковних відносин”, “надання пільг релігійним організаціям”, а так само ряд інших питань економічного і політико-правового порядку.

Крім зусиль із боку законодавчої гілки влади, ще необхідно прийняття конкретних кроків по приведенню у відповідність декларованого і реального усередині самих церков. Деклароване (конституційне) з боку держави і деклароване (канонічне) з боку церкви повинне пройти процес взаємної кореляції, насамперед на глобальному ціннісно-теологічному рівні.

Щоб декларації збігалися з реальним станом справ, необхідно знайти перш за все точки збігу на телеологічному рівні, адже будь-яке декларування має мету — вплив на реальність і зміну її.

Мета церкви (в ідеалі) — добро.

Мета держави (в ідеалі) — справедливість.

Одне без іншого в принципі можливе, тому що завжди є розрив між почуттями людей, з одного боку, і юридичними розуміннями і процедурами, з іншого. Одне без іншого неможливе. Поняття добро і справедливість — це поняття, що взаємовизначаються. Як писав Поль Рікер у роботі “Навколо політики”: “Із приводу шляхів реалізації справедливості і, особливо, її обґрунтування, слід зазначити, що посередництво теорії цінностей, якого вимагає процедурна концепція справедливості, досягається з величезною працею в такому суспільстві, як наше, де відсутній необхідний консенсус в царині етики...” [5, С. 201]. Базою такого консенсусу може стати тільки співробітництво церков, а умовою — здатність громадян України зберегти і захистити в сучасній світській культурі ту різноманітну спадщину, що надбала наша держава від православно-християнської, греко-римської і навіть соціалістичної культур. Тільки в умовах консенсусу, насамперед духовного, держава зможе дати гарантії вільного функціонування суб’єктів у захищеному просторі, а також надати можливість вирішити законодавчим шляхом низку соціальних, політичних і культурних (у тому числі і релігійних) проблем і пріоритетів.

Література:

1. *Закон України про свободу совісті та релігійні організації*// Відомості Верховної Ради. — 1991. — №25. — С. 283-294.
2. *Журне Ш. Християнские требования в политике.* — К.: Дух і Літера, 1998. — 465с.
3. *Кінько Т. Православ'я у години тяжких випробувань завжди було зі своїм народом // Голос України.* — 1998. — №48 (1798). — С. 10.
4. *Наукові записки: Зб. наук. пр. Серія: Політологія і етнологія.* — Вип. 6. — К.: ІПіНД, 1998. — 204 с.
5. *Поль Рікер. Навколо політики.* — К.: Дух і Літера, 1995. — 334 с.